

TEMA BROJA: Mediji i ratni zločinci

KRIVIČNO DELO ORGANIZOVANJA I PODSTICANJA NA IZVRŠENJE GENOCIDA I RATNIH ZLOČINA IZVRŠENO PUTEM SREDSTAVA JAVNOG INFORMISANJA

Potencijalni izvršioci

Bogdan Stanković *zamenik Tužioca za ratne zločine Republike Srbije*

Kad propaganda postane sredstvo za povredu ili ugrožavanje društvenih vrednosti, kada je ona podsticaj na vršenje nasilja i drugih napada na čoveka i njegovu zajednicu, drugim rečima, kada dođe do zloupotrebe prava na slobodu i ostale opšteprihvaćene ljudske vrednosti, propaganda se pretvara u društveno opasnu, a nekad i kriminalnu delatnost

U proteklih pedesetak godina, od usvajanja Ženevskih konvencija iz 1949. godine, čovečanstvo je iskusilo alarmantan broj oružanih sukoba koji su se odvijali skoro na svim kontinentima. Za to vreme, Ženevske konvencije i njihovi Dopunski protokoli obezbedili su pravnu zaštitu licima koja ne učestvuju, ili više ne učestvuju direktno u neprijateljstvima. Čak i tada, dolazilo je do brojnih povreda tih ugovora, koje su za posledicu imale patnje i smrt, a koje su mogle da budu izbegnute da je međunarodno humanitarno pravo bolje poštovano.

Opšte je mišljenje da do povreda međunarodnog humanitarnog prava ne dolazi zbog nejasnoća i neadekvatnosti njegovih pravila već zbog nedostatka volje da se ta pravila poštuju, zbog nezadovoljavajućih sredstava da se ona primene i zbog nedostatka svesti o tim pravilima kod političkih vođa, komandanata, boraca i javnosti uopšte.

I na teritoriji bivše Jugoslavije, u ratnim događajima od 1990. do 1999. godine, pravila humanitarnog prava u velikom broju teško su kršile sve zaračene strane, iako je bilo poznato da je bivša Jugoslavija ratifikovala ugovore iz pomenute oblasti. No, i pored toga, bilo je samo sporadičnih krivičnih progona izvršilaca ratnih zločina, tako da je međunarodna zajednica bila primorana da osnuje poseban ad hoc sud koji će se baviti ovom problematikom u cilju postizanja represivnog i preventivnog efekta. Moramo ovde da istaknemo da očekivani preventivni efekat nije postignut jer su ratni zločini vršeni i nakon formiranja Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (MKTJ), sve do prestanka oružanog sukoba.

Tek po prestanku oružanih sukoba, a u nekim zemljama nakon određenih političkih promena, počinje organizovanje i osposobljavanje pravosudnih sistema za suđenje zbog povreda pravila međunarodnog humanitarnog prava, te počinju prvi krivični postupci na nivou prihvatljivih svetskih standarda protiv izvršilaca tih krivičnih dela. Nužno je istaći da se ovom specifičnom krivično-pravnom problematikom niko nije dugo niz godina bavio, ako se izuzmu slučajevi vođeni krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina i nekoliko slučajeva suđenja ratnim zločincima u kasnijem periodu, a koji su izvršeni tokom Drugog svetskog rata. Takođe se mora imati u vidu čitav niz problema koji je proizašao iz specifičnosti ratnih sukoba u bivšoj Jugoslaviji i naknadne političko-pravne prekompozicije te teritorije osnivanjem više novih država, što je znatno iskomplikovalo krivične postupke. Ti problemi se delimično prevazilaze zaključivanjem tehničkih sporazuma između određenih tužilaštava u regionu, sa tendencijom da se oni zakluče i sa ostalim organima krivičnog gonjenja sa kojima nisu potpisani u cilju što efikasnijeg krivičnog progona učinilaca tih krivičnih dela.

Dosadašnje pravnosnažne presude iz ove oblasti po pravilu su se odnosile na direktne izvršioce ratnih zločina i njihove neposredne nadređene, kako zbog teškoća u pribavljanju dokaza o krivičnoj odgovornosti osoba na višim nivoima, tako i zbog određenog ograničenja u zakonskoj regulativi koja se odnosi na takozvanu „komandnu odgovornost“, a koja je prisutna u svim pravosuđima u regionu.

Imajući u vidu napred izloženo stanje i postignute rezultate u procesuiranju ratnih zločina u zemljama nastalim na teritoriji bivše Jugoslavije, mislimo da se na ovom skupu mogu izneti određena razmišljanja koja se tiču mogućnosti krivičnog gonjenja onih lica koja su svojim političkim i drugim postupcima direktno ili posredno doprinela da se ratni zločini vrše.

Kao potencijalni izvršioci ovakvog vida vršenja ratnih zločina mogu se pojaviti lica koja su obavljala određene političke funkcije kao i druge osobe koje su kroz svoja službena delovanja realizovale određene stavove i sl, a koji eventualno mogu predstavljati inkriminisane radnje.

Kao što je poznato, ni jedan oružani sukob nije počinjao iznenada i bez određene političko-propagandne

pripreme. Ta priprema se mora obaviti na način i dovoljno dugo da se stvori uverenje kod sopstvene, a po mogućnosti i kod međunarodne javnosti, o opravdanosti i potrebi preduzimanja oružanih aktivnosti. Pod propagandom se podrazumevaju delatnosti kojima se prema javnosti, grupi lica ili pojedincima širi, izaziva ili učvršćuje uverenje o ispravnosti određenih ideja, stavova ili programa u cilju da to uverenje bude pokretač određene akcije. Po svojoj sadržini, propaganda može biti politička, kulturna, verska, ratna i dr. Cilj propagande može biti progresivan ili neprihvatljiv, a ona se može zasnivati na istini, poluistini ili na laži. Sa gledišta pravnog poretka u jednoj državi, propaganda može biti pravno dozvoljena i pravno nedozvoljena. Određeni oblici nedozvoljene propagande predstavljaju krivična dela.

Ovde posebno treba istaći da upravo takva propaganda koju možemo da označimo kao nedozvoljenu ima za cilj dehumanizaciju protivnika, da se žrtva liši statusa ljudskog bića, u situacijama kada čovek treba da bude objekat sistematskog ubijanja. Analizirajući dejstvo propagande na čoveka, Erih From je upravo propagandu označio kao jedan od mogućih uzroka koji dovode do opažanja opasnosti i osećaja ugroženosti. Zaista, bilo je neophodno, sa stanovišta ciljeva političkih elita koje su vodile jugoslovenske narode u rat, uveriti iste te narode koji su decenijama živeli u multietničkoj sredini da su ugroženi upravo od svojih komšija. Tako se kod njih razvila spremnost da ratuju međusobno. Na početku, propaganda se nužno oslanja na kulturološku utemeljenost i morala je biti koordinisana delovanjem takozvane intelektualne elite. Pre samog početka sukoba, dehumanizacijom neprijatelja, propaganda je oslobađala potencijalne egzektore moralnih dilema. Zato je medijska propaganda na prostorima bivše Jugoslavije bila uvod u rat.

Upravo zbog toga, kažnjavanje za takvu, nedozvoljenu propagandu nije u suprotnosti sa ostvarivanjem ljudskog prava na slobodu misli i opredeljenja. Ovo osnovno ljudsko pravo čoveka obuhvata i njegovo pravo da stvara i učvršćuje kod drugih određena uverenja i da ih podstiče na određene akcije. Ali, kad propaganda postane sredstvo za povredu ili ugrožavanje društvenih vrednosti, kada je ona podsticaj na vršenje nasilja i drugih napada na čoveka i njegovu zajednicu, drugim rečima, kada dođe do zloupotrebe prava na slobodu i ostale opšteprihvaćene ljudske vrednosti, propaganda se pretvara u društveno opasnu, a nekad i kriminalnu delatnost.

Zahvaljujući savremenim tehničkim mogućnostima, propaganda putem televizije, štampe, radija itd, postala je veoma moćno sredstvo za vršenje uticaja, kako u okviru jedne zemlje tako i na međunarodnom planu. Otud i pojačana opasnost od štetne propagande. Zbog toga, određeni oblici propagande u svim zemljama predstavljaju krivična dela dok u međunarodnom pravu takve aktivnosti predstavljaju zabranjenu delatnost predviđenu međunarodnim ugovorima.

Imajući napred izloženo u vidu postavlja se pravno pitanje mogućnosti krivične odgovornosti lica na visokim službenim položajima koja su svojim izjavama uticala ili doprinela da se vrše krivična dela, pa i krivična dela ratnih zločina, kao i lica koja su plasirala takve stavove. Poznato je da u zakonodavstvima zemalja nastalih na teritoriji bivše Jugoslavije, primenljiva zakonska regulativa dozvoljava mogućnost da te osobe mogu krivično odgovarati pod uslovom da su naredile ili izvršile ratne zločine. U tim slučajevima ne postoji problem da se konstituiše njihova krivična odgovornost. Koliko je do sada poznato, takvih vidova odgovornosti, odnosno dokaza koji bi odgovarali tom kontekstu, nije bilo.

Ako toga za sada nema, postavlja se pitanje da li postoji neka druga mogućnost da te osobe krivično odgovaraju? Smatramo da je nužno razmotriti mogućnost da te osobe eventualno mogu krivično odgovarati pod uslovom da su one zajedno sa drugim licima učestvovala u izvršenju krivičnih dela kao saučesnici. Imajući u vidu razne oblike zajedničkog vršenja krivičnog dela, kao i temu kojom se bavimo, odmah se nameće oblik koji je poznat kao podstrekavanje. Podstrekavanje je oblik saučesništva kojim se umišljajno navodi drugo lice da izvrši krivično delo. Za postojanje podstrekavanja bitno je da je podstrekavač kod neke osobe stvorio takvu odluku da je na osnovu nje ili zbog nje krivično delo izvršeno. Podstrekavanje se uvek odnosi na određeno krivično delo. Ono mora biti upravljeno ili na određeno lice, ili određeni krug lica, a da pri tome nije neophodno da podstrekavač poznaje izvršioce.

Svim učesnicima u ratu je poznato da, usled teškog kršenja međunarodnog humanitarnog prava, on sa sobom nosi ljudske žrtve, najčešće civilne, razaranja, patnje, raseljavanje i progon, a sve to često pravdano nužnošću ciljeva koji se žele postići oružanim sukobom. U stvaranju ili održavanju takve atmosfere, po pravilu, koriste se sardržajno sva moguća sredstva. Dosadašnja iskustva nedvosmisleno ukazuju da se u pripremi ili održavanju atmosfere koja prethodi ili traje u toku oružanih sukoba najčešće koristi i neprihvatljiva propaganda, tako da je prva žrtva tih sukoba istina.

U nameri da ovu veoma složenu i važnu problematiku postavimo u okvir našeg pravnog okruženja, možemo da zaključimo da je sasvim moguće, naravno, uz ispunjenje nužnih elemenata, putem određenog propagandnog delovanja podstrekavati određene osobe na vršenje ratnih zločina. Dosadašnja sudska praksa Tribunala u Ruandj (slučajevi: Nizitegeka, Nahimana, Barajagviza, Ngeza) i Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu (slučaj Štrajher) nesumnjivo pokazuje kakve su sve mogućnosti i problemi sa kojima bi se susreli pravosudni organi u razrešavanju konkretnih događaja verbalnog delovanja na izvršioce krivičnih dela ratnog zločina.

Po našem mišljenju, postoji još jedna mogućnost, pravno i činjenično mnogo jednostavnija, koja omogućava da se ovaj problem efikasnije reši. Naime, u svim zakonodavstvima u regionu, u kritičnom periodu, postojalo je posebno krivično delo koje je sankcionisalo određena ponašanja, a koja u sebi sadrže određena verbalna istupanja koja su imala za cilj postizanje propagandnih efekata. To krivično delo se zove Organizovanje grupe ili podsticanje na izvršenje genocida ili ratnih zločina.

Pozivanje odnosno podsticanje treba da bude upravljeno na neodređeni krug lica. Ako bi se ovakva delatnost odnosila na neko određeno lice ili na određeni krug lica, ne bi se radilo o ovom krivičnom delu već o podstrekavanju na konkretno krivično delo, kao što je napred istaknuto.

To krivično delo, pored ostalih radnji, sadrži dva oblika izvršenja: a) pozivanje i b) podsticanje na izvršenje krivičnih dela iz člana 141 do 144 KZ SFRJ (Genocid, Zločin protiv čovečnosti, Ratni zločin protiv civilnog stanovništva, Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika i Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika).

Pod pozivanjem treba razumeti delatnosti upravljene na stvaranje uverenja o potrebi preduzimanja određenih postupaka, odnosno da se propagandne aktivnosti vrše prema licima kod kojih tek treba stvoriti takvo uverenje.

Pozivanje i podsticanje može se vršiti na razne načine: direktnim i neposrednim uticanjem na vršenje određenih akcija, izražavanjem stavova koji stvaraju određena uverenja, prikrićivanjem ili lažnim prikazivanjem određenih događaja ili činjenica, itd.

Ovo krivično delo je dovršeno samim izražavanjem takvih stavova. To znači da ovo krivično delo postoji i kada nije došlo do konkretne opasnosti za zaštitne objekte navedene u zakonu. Dovoljno je da je postojala samo mogućnost nastupanja ove opasnosti. Drugim rečima, za postojanje ovog oblika konkretnog krivičnog dela nije od značaja da je došlo do ugrožavanja i u kom stepenu, nego da je moglo doći do ugrožavanja. U vezi sa tim, nije od značaja ni okolnost da je učinilac izazvao ili učvrstio neko uverenje kod grupe ljudi ili pojedinaca, znači i onda kada je takva propaganda ostala bez dejstva.

Naravno, u sredstvima masovnog komuniciranja rade novinari koji sačinjavaju potrebne produkte ili ih pak plasiraju javnosti u cilju postizanja očekivanih efekata. Da se odmah razumemo, apsolutno nismo protiv opravdane propagande koja ima za cilj podizanje

morala stanovništva, prenošenje tačnih informacija, borbu protiv defetizma i slično, ali smo protiv one propagande koja nekritično i tendenciozno usmerava raspoloženje javnog mnjenja u cilju postizanja planiranih političkih ciljeva.

Takav vid komuniciranja sa javnošću obično se naziva govor mržnje. Gledano kroz istoriju oružanih sukoba, mogao bi se naći ogroman broj primera koji su stvarali ili održavali takvo psihološko stanje u javnosti zaraćenih strana, što je, kao proizvod, dovelo do strašnih zločina koji ni u kom slučaju nisu bili opravdani ratnim potrebama.

Da su takvi vidovi propagande postojali i da su se pokazali veoma pogubnim, lako je dokazati, jer su oni zabranjeni međunarodnim konvencijama; članom 7 Statuta MKTJ; članom 25. tačka c Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda; članom 145 stav 4 KZ SFRJ, itd. Da se radi o veoma teškom krivičnom delu, bez obzira što je za izvršioce predviđena kazna od jedne do deset godina zatvora, u našem zakonu, govori činjenica da krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastareva shodno članu 108 KZ.

Druga radnja krivičnog dela sastoji se u podsticanju na izvršenje krivičnih dela i taj izraz treba tumačiti tako da se time želi učvršćivanje takvog uverenja koje je upravljeno prema licima kod kojih već postoji takav stav ili koja su kolebljiva u svom uverenju.

Ovo krivično delo je dovršeno samim izražavanjem takvih stavova. To znači da ovo krivično delo postoji i kada nije došlo do konkretne opasnosti za zaštitne objekte navedene u zakonu. Dovoljno je da je postojala samo mogućnost nastupanja ove opasnosti. Drugim rečima, za postojanje ovog oblika konkretnog krivičnog dela nije od značaja da je došlo do ugrožavanja i u kom stepenu, nego da je moglo doći do ugrožavanja. U vezi sa tim, nije od značaja ni okolnost da je učinilac izazvao ili učvrstio neko uverenje kod grupe ljudi ili pojedinaca, znači i onda kada je takva propaganda ostala bez dejstva.

Ako se pođe od analize na koji način se može pozivati ili podsticati na vršenje krivičnih dela, možemo odmah zaključiti da javni zborovi ili drugi oblici neposrednog komuniciranja sa potencijalnim izvršiocima krivičnih dela predstavljaju veoma moćno sredstvo uticanja na formiranje javnog mnjenja jer se stvara neposredni interaktivni odnos između učesnika takvih događaja. Međutim, održavanje takvih skupova je veoma komplikovano organizovati iz raznoraznih razloga i teško je obezbediti određenu vremensku dinamiku nužnu da bi se samo na taj način postigao očekivani efekat. U cilju prevazilaženja tih problema koriste se savremena i veoma efikasna sredstva koja su na raspolaganju onim činionicima koji zbog svog političkog i drugog položaja mogu direktno uticati ili upravljati medijima, što je slučaj u svim državama koje učestvuju direktno ili indirektno u oružanim sukobima. Ta sredstva su svakako sredstva javnog komuniciranja: pisani i elektronski mediji, odnosno novine, radio i televizija. Po našem mišljenju, nesumnjivo je da u savremenom svetu elektronski mediji imaju prevagu nad ostalim, jer se putem njih može direktno uticati na najširu javnost tako da se od nje ne očekuje ništa više osim da aktivira sopstvene elektronske uređaje.

Da bi se donela pravilna odluka u tome da li u ponašanju novinara ili nekog ko putem javnih medija poziva ili podstiče na vršenje krivičnog dela ratnih zločina, onako kako to predviđa član 145 stav 4 KZ, potrebno je izvršiti pažljivu i detaljnu analizu elemenata ovog krivičnog dela, jer svaki govor mržnje, po nama, nije krivično delo, bar ovo o kome je reč.

Kao izvršilac ovog krivičnog dela, kao što se iz napred izloženog može naslutiti, pojavljuje se svaka osoba koja putem javnih medija uputi takve poruke neodređenom krugu lica. Ne bi trebalo da bude sporno da su te osobe i novinari, autori izveštaja, reportaža, komentara i slično. Takođe, treba imati u vidu da su u sačinjavanju takvih priloga učestvovali urednici ili urednički kolegijum, pa sasvim opravdano treba ozbiljno razmotriti i njihovu odgovornost. Smatramo da je ovaj vid odgovornosti veoma delikatan jer je neophodno utvrditi da li su oni kreatori takvih priloga ili su realno bili samo transmisija između onih koji su nametnuli obavezu objavljivanja takvog priloga. Na ovakav vid zaključivanja upućuje nas i, doduše, oskudna sudska praksa. Međunarodni vojni sud u Nirnbergu, koji je sudio glavnim nemačkim političkim i vojnim funkcionerima, svojom presudom od 1. oktobra 1946. godine, oslobodio je od optužbe visokog funkcionera nemačkog ministarstva propagande zaduženog za radio propagandu Hansa Fričea koga je optužnica teretila za zajednički plan ili zaveru, zločin protiv mira i zločin protiv čovečnosti, jer nije mogao utvrditi da je on bio kreator inkriminiranih priloga, a s obzirom na njegov položaj i organizaciju ministarstva propagande.

Sledstveno tome, svaki „govor“, pa i, pod određenim uslovima, i „slike mržnje“ neće predstavljati neki od napred analiziranih oblika krivične odgovornosti, ako pozivaju na etničku netrpeljivost, ali svakako predstavljaju neprihvatljivo delovanje koje je u suprotnosti sa etičkim kodeksom profesionalnih stručnih udruženja poslanika javne reči.

Naravno, ovo izlaganje apsolutno nema za cilj da ponudi konačno rešenje ove veoma složene i delikatne problematike već samo otvaranje mogućnosti sagledavanja krivičnog aspekta odgovornosti lica koja su javnim nastupima pozivala na akciju protiv zakonom zaštićenih dobara, što, po našem mišljenju,

pod određenim uslovima može konstituisati njihovu krivičnu odgovornost, ili su pak značajno uticala na stvaranje ambijenta koji je pogodovao vršenju ratnih zločina.